

Przemiany obrazu Zagrzebia w prozie chorwackiej po 1918 roku

Celem rozprawy jest uchwycenie zmian w sposobach przedstawiania Zagrzebia w prozie chorwackiej po 1918 roku. Główne pytanie badawcze, które stawiam analizowanym utworom, dotyczy czynników społecznych, politycznych i kulturowych warunkujących techniki obrazowania i sposoby reprezentacji przestrzeni miejskiej Zagrzebia w tekstach powstających po 1918 roku. Dokładna analiza wybranych literackich realizacji tego tematu ma umożliwić dokonanie opisu zawartych w nich wizerunków stolicy Chorwacji, dopomóc w wyszczególnieniu powtarzających się motywów oraz ich kontekstów, w końcu – doprowadzić do uchwycenia zmian zachodzących w przedstawianiu miasta.

Rozprawa opiera się na przekonaniu o kulturotwórczej roli tekstów literackich oraz istnieniu sprzężenia zwrotnego, do którego dochodzi między nimi a przestrzenią miejską. Wychodząc z powyższego założenia, podkreślam znaczenie kontekstu społeczno-politycznego, w którym powstały omawiane utwory, oraz konieczność odnoszenia literackich obrazów do miasta rzeczywistego. Pytam więc nie tylko o wpływ technik obrazowania na literacki wizerunek przestrzeni miejskiej, lecz także o to, w jaki sposób rozwój miasta realnego wpłynął na wykorzystane środki wyrazu i podejmowane przez autorów tematy. Wreszcie poddaję refleksji kwestie związane z tym, co literatura mówi na temat Zagrzebia oraz jego mieszkańców. W toku analizy szukam również odpowiedzi na pytanie, jaką diagnozę społeczną przynoszą powieściowe fabuły w różnych okresach historycznych, a także jak próbują ją uzasadniać.

Podstawowy materiał badawczy to utwory powstałe po 1918 roku. Cezura początkowa łączy się z rozpadem Austro-Węgier, w wyniku którego powstało Państwo Słoweńców, Chorwatów i Serbów, zastąpione po trzydziestu trzech dniach Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Data ta ma istotne znaczenie również dla samego Zagrzebia. Rok 1918 wyznacza kres jednego z etapów rozwoju stolicy Chorwacji, określanego przez badaczy jako pierwsza modernizacja, a jednocześnie inicjuje nową fazę jej przemian społecznych i przestrzennych. Mniej więcej do tego czasu wykształciła się historyczna zabudowa miasta, uznawana za „serce nowoczesnego Zagrzebia”, znacznie wzrosła liczba ludności oraz w widoczny sposób zmieniła się struktura społeczeństwa. Cezurę końcową stanowi początek wieku XXI. Wybór ten został

podyktowany dwoma czynnikami. Po pierwsze zależało mi na ujęciu analizowanego zagadnienia w jak najszerszym przedziale czasowym, co pozwoliło dokładniej prześledzić rozwój kluczowych sposobów prezentowania Zagrzebia w literaturze i w rezultacie lepiej je zrozumieć. Po drugie miałam świadomość, że po 1991 roku doszło do kolejnych ważnych przemian politycznych, społecznych i ekonomicznych, które znalazły odbicie w tkance miejskiej oraz praktykach przestrzennych mieszkańców dzisiejszej stolicy Chorwacji, wreszcie w tekstach literackich. By przemiany te znalazły swoje odzwierciedlenie w tekstach kulturowych, szczególnie w prozie, musiało minąć trochę więcej czasu. Jak zauważają bowiem badacze, utwory tematyzujące procesy polityczno-społeczne zapoczątkowane w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku zaczęły pojawiać się w literaturze chorwackiej po 1998 roku.

Rozprawa składa się z czterech części, które poprzedzone zostały obszernym – ale z pewnością nadal niewyczerpującym tematu – wstępem, poświęconym literackim obrazom Zagrzebia w prozie do 1918 roku. We fragmencie tym analizie poddałam wybrane dzieła takich twórców, jak: Adolfo Veber Tkalčević, August Šenoa, Ksaver Šandor Gjalski, Marija Jurić Zagorka, Eugen Kumičić, Ante Kovačić, Janko Polić Kamov oraz Antun Gustav Matoš. W części pierwszej, dotyczącej prozy międzywojennej (1918–1941), kategorią porządkującą czynię peryferie – rozumiane nie tylko w sensie przestrzennym, lecz także symbolicznym. W części drugiej, poświęconej okresowi istnienia Niezależnego Państwa Chorwackiego (NDH) w latach 1941–1945, analizuję miasto jako przestrzeń więzienną. W części trzeciej, dotyczącej lat 1945–1990 kategorią łączącą omawiane przeze mnie teksty czynię jednostkę. W części czwartej, w której omawiam prozę najnowszą, opublikowaną po 1991 roku, odwołuję się do kategorii lokalności. Kategorie te nie zostały przeze mnie narzucone, lecz stanowią rezultat empirycznego rozpoznania. Wynikają one z samej materii literackiej, z powtarzających się obrazów, strategii narracyjnych oraz sposobów konstruowania przestrzeni i podmiotowości, ujawniających się podczas lektury. Tym samym przyjęty podział nie jest efektem zastosowania zewnętrznej siatki pojęciowej, lecz próbą uchwycenia wewnętrznej logiki badanych tekstów i odpowiadających im kontekstów historyczno-kulturowych. Każda z części poświęconych analizie literackich obrazów poprzedzona jest fragmentem odnoszącym się do miasta rzeczywistego, co pozwala umieścić omawiane teksty w kontekście przemian urbanistycznych, społecznych i historycznych Zagrzebia, a tym samym lepiej uchwycić relacje zachodzące między przestrzenią literacką oraz rzeczywistą, zgodnie z przyjętymi i opisanymi wcześniej założeniami.

W pracy uwzględniłam przede wszystkim te utwory, które dostarczają wiarygodnych informacji o mieście rzeczywistym, realistycznie ukazując mieszkające w nim osoby oraz problemy, z jakimi mierzyły się one na co dzień. Omawiane przeze mnie utwory ciążą w kierunku prozy realistycznej (wyjątkiem jest tu dziennik Josipa Horvata). W poszczególnych częściach rozprawy omawiam następujące teksty prozatorskie: Milan Begović, *Giga Barićeva* (1940); Zlatko Milković, *Zrinjevac* (1933); Vjekoslav Majer, *Pepić u vremenu i prostoru* (1935–1938); Slavko Batušić, *Argonauti. Pričanja siromašnih ljudi* (1936); Ivanka Vujčić-Laszowski, *Čahure* (1958); Josip Horvat, *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943–1945.* (1989); Sunčana Škrinjarić, *Kazališna kavana* (1988); Dalibor Cvitan, *Polovnjak* (1984); Dalibor Cvitan, *Ervin i luđaci* (1992); Edo Popović, *Izlaz Zagreb jug* (2003); Alen Bović, *Metastaze* (2006). Nie wszystkie z nich należą do utworów chętnie analizowanych przez badaczy i badaczki, a o ich dokładniejszej recepcji oraz miejscu w literaturze chorwackiej piszę więcej w poświęconych im fragmentach.

Jako kontekst dla wymienionych wyżej utworów przytaczam teksty publicystyczne, eseje, reportaże i inne materiały dedykowane Zagrzebiowi, ponieważ w swoim czasie wyznaczały one kierunek prowadzonych dyskusji, kształtowały społeczną wrażliwość oraz wyobraźnię (m.in. reportaż Franja Fuisa czy eseje Miroslava Krleży). Kontekst ten stanowią także utwory literackie, które uzupełniają poruszane przeze mnie kwestie lub ukazują je w odmiennym świetle, poszerzając spektrum interpretacji. Tego typu podejście pozwala lepiej zrozumieć przypisywane miastu znaczenia, odnaleźć genezę kluczowych tematów i motywów, a także ukazać wieloznaczność i wieloaspektowość opisywanych zjawisk.

W niniejszej rozprawie nie podejmuję próby wyczerpania wszystkich możliwych ścieżek interpretacyjnych. Problematyka literackich przedstawień Zagrzebia otwiera pole dla wielu zróżnicowanych podejść analitycznych. Opracowanie wyrasta ze zdziwienia faktem, że Zagrzeb – mimo swojej bogatej historii, złożonej tożsamości oraz istotnej obecności w literaturze chorwackiej – nie doczekał się dotąd opracowania poddającego refleksji jego literackie reprezentacje w sposób przynajmniej częściowo systematyczny i całościowy. Impuls do podjęcia badań stanowiła również ciekawość, w jaki sposób miasto to było konstruowane i rekonstruowane w narracjach literackich na przestrzeni lat oraz jak zmieniała się jego funkcja symboliczna i kulturowa.